

O‘QUVCHILAR LUG‘AT BOYLIGINI ANIQLASHNING PSIXOFIZIOLOGIK ASOSI

Qayumova Ozoda Botir qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti
universiteti 2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Maktab o‘quvchilari so‘z boyligini aniqlash – pedagogik, psixologik va metodik muammo. Maktab o‘quvchilari so‘z boyligini aniqlashning “tashqi muhit”, intellekt, individuallik kabi psixofiziologik asoslari mavjud. O‘quvchilarning lug‘at boyligini va nutqini rivojlantirishda kechadigan xotira va tafakkur, shuningdek, diqqatning ixtiyoriy va ixtiyorsiz holati kabi psixologik jarayonlar yuz beradi.

Kalit so‘zlar: faol lug‘at, passiv lug‘at, situativ til, lug‘at boyligi, kichik maktab yoshi, psixodiagnostik eksperiment, Frayer modeli

Abstract: Defining vocabulary of pupils – pedagogical, psychological and methodological problem. There are psychophysiological bases for determining the vocabulary of school pupils, such as “external environment”, intellect, individuality. Psychological processes such as memory and thinking, as well as, voluntary and involuntary states of attention, occur in the development of pupils vocabulary and speech.

Key words: active vocabulary, passiv vocabulary, situational language, vocabulary, small school age, psychodiagnostic research, Frayer model.

Ma’lumki, til ta’limida o‘qish, yozish, so‘zlash malakasining shakllanishi, o‘quvchilar dunyoqarashining kengayishi, ijodiy fikrlashining rivojlanishida so‘z boyligi kerakli omildir. Shu sababdan o‘quvchilarda so‘z boyligini oshirishning samarali va maqbul yo‘lini tanlash lozim.

Hozirgi kunda ona tili ta’limida o‘quvchilarning so‘z boyligini aniqlashga hamda uni boyitishga doir tizimli metodik tavsiyalar ishlab chiqilmagan. Xorij tajribalarida esa bu mavzu tizimli yoritilgan. Til ta’limiga xorijiy ilg‘or pedagogik tajribalarni olib kirish dolzarbdir. M.R. Lvov “So‘z tilning asosiy ma’no birligini ifodalasa, lug‘at boyligi ham butun jamiyatning, ham har bir shaxsning muloqot jarayonidagi taraqqiyot belgisidir”, – deb aytadi.[2:176]. Maktab o‘quvchilarida so‘z boyligini aniqlashning psixologik asosi deyilganda, ularning ongida kechadigan psixik

jarayonlar, ular lugʻatidagi soʻzlarning yoshiga va dunyoqarashiga mosligi hamda nutqiy faoliyatning yuzaga chiqishi bilan bogʻliq omillar nazarda tutilgan.

V.Shtern oʻzining tadqiqotlarida, 1 yoshdan 6 yoshgacha boʻlgan bolalarning yaʼni, 1,6 yosh – 100 ta soʻz; 2 yosh – 300-400 ta soʻz; 3 yosh – 1000 -1100 ta soʻz; 4 yosh – 1600 ta soʻz; 5 yosh – 2200 ta soʻz; 6 yosh – 2500-3000 soʻzni bilishi lozimligini keltirib oʻtadi. D.B.Elkonin esa, bola bir yoshda 10-12 ta; bir yarim yoshdan ikki yoshgacha oʻrtacha 300-400 ta; uch yoshga kelib 1500 ta soʻzni oʻzlashtirishini aytadi. Toʻrt yoshdagi oʻrtacha norma 1900 ta boʻlsa, besh yoshga kelib 2000-2050 taga yetadi. Bolalar 6-7 yoshda, taxminan, 3500-4000 ta soʻzni bilishi kerakligini taʼkidlaydi.[3:267] Bolaning yoshi ulgʻaygan sari bu koʻrsatkich ham oʻzgarib boraveradi.

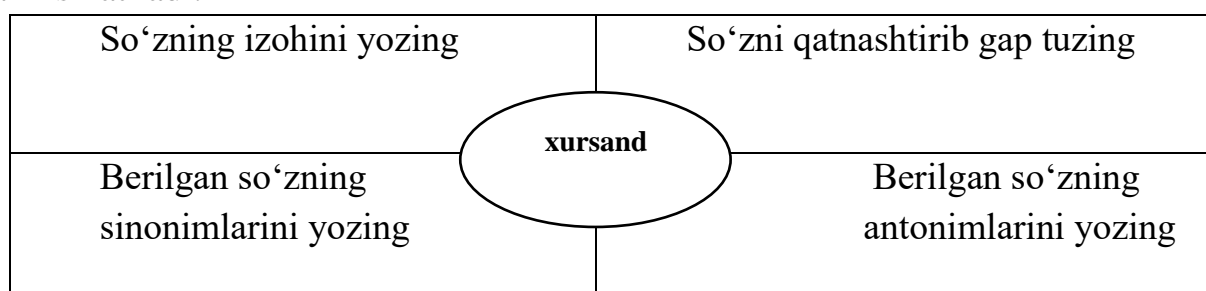
Mashhur fiziolog I.M.Sechenovning taʼkidlashicha, ilk bolalik davridagi bolalarning soʻz boyligida oʻz shaxsini bildiruvchi “men“ degan olmosh tez-tez uchraydi, yaʼni, shu davrdan bola oʻzini shaxs sifatida anglay boshlaydi. Soʻz boyligining oʻsishi yoshga qarab sekinlashmaydi, balki yanada ortishda davom etadi. Rivers ham oʻzining tadqiqotlarida kerakli miqdordagi soʻz boyligiga ega boʻlish faqatgina oʻsha tildan emas, ikkinchi til sifatida boshqa tillarni oʻrganish jarayonida ham muvaffaqiyatli foydalanish uchun zarurligini aytadi. Chunki yetarli lugʻat boyligiga ega boʻlmasdan bir tilning ichki imkoniyatlaridan foydalana olmaymiz. Shuningdek, u bolaning yoshi ulgʻaygan sari soʻz boyligini oshirish osonroq boʻlishini ham taʼkidlaydi. Maktabga kelish arafasida bolaning soʻz boyligi oʻz fikrini bayon eta oladigan darajada ortadi. 6 yoshdagi normal rivojlanayotgan bola oʻz nutqida 3000-7000 soʻzni ishlatadi. Kichik maktab yoshidagi oʻquvchilar esa lugʻat boyliklaridan oʻz fikrlarini bayon etishdan koʻra, suhbatdoshining yoki yaqinlarining diqqatini oʻziga qaratish maqsadida koʻproq foydalana boshlaydilar. R.S.Nemov oʻzining tadqiqotlarida kichik maktab yoshidagi bolalarning passiv lugʻatini aniqlashda psixodiagnostika eksperimentini ishlab chiqadi. Bunda oʻquvchiga turli xil narsalarni tasvirlaydigan va odamlarning rasmlari koʻrsatiladi. Undan ushbu rasmda nima sodir boʻlayotgani hamda nima koʻrsatilgani toʻgʻrisida besh daqiqa batafsil gapirishi soʻraladi. Bolaning nutqi yozib olinadi va keyin tahlil qilinadi. Oʻquvchi nutqining turli qismlari, bogʻlovchilar orqali tuzilgan murakkab gaplari chastotasi qayd etiladi. Chunki bu bola nutqining rivojlanish darajasini koʻrsatadi.

Bolani oʻqishga oʻrgatish boʻyicha bir qancha kitoblarni nashr qilgan amerikalik bolalar shifokori Syuzan Kanizaresning taʼkidlashicha, bola qancha koʻp soʻz bilsa, uning oʻqish va yozishni boshlashi shunchalik oson boʻladi va bolaning maktabda oʻqishi va natijada undan yuksak salohiyatli inson boʻlib yetishib chiqish ehtimoli koʻproq boʻlishini aytadi.

K.Ushinskiy ona tilini barcha aqliy taraqqiyotning asosi, barcha bilimlar xazinasi, deb ta'kidlagan. Shuning uchun ham bolalarda nutqning o'z vaqtida rivojlanishiga yordam berish, uning sofligi va to'g'riligiga e'tibor qaratish lozim. Grammatikani o'rganish davrida bolaning tovushlar va so'zlarni to'g'ri, toza talaffuz qilishi ayniqsa muhimdir, chunki yozma nutq og'zaki nutq asosida shakllanadi va nutqdagi kamchiliklar e'tiborsiz qoldirilsa, bu holat muloqot jarayonida muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin.

P.Ivanov "Nutq tafakkur bilan chambarchas bog'langandir. Nutq bo'lmasa, tafakkur ham bo'lmaydi, til materiali bo'lmasa, fikrni ifodalab berib bo'lmaydi"[6:306], – deb aytadi. Demak, bolalarda so'z boyligining yetarli darajada yoki kam bo'lishi bevosita uning atrofida qilarga, bolaning rivojlanishiga hamda tafakkuriga bog'liq bo'ladi. O'quvchilarning so'z boyligini va fikrlash doirasini aniqlash jarayonida psixologik o'yinlar, mashqlar, treninglardan foydalanish muhimdir. Maktabning o'rta va yuqori sinflarida yozma nutq mazmunli, ta'sirli bo'lib, grammatik jihatdan tobora to'g'ri, mukammal tuzib boriladi va natijada bunday nutq og'zaki nutqning o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsata boshlaydi. Bolalar nutqi bevosita kattalar nutqi ta'sirida o'sadi.

Quyida berilgan metodimiz (1-jadval) Frayer modeliga asoslangan. Bu model asosida beriladigan topshiriqlar o'quvchilarga matnlarni tinglash, o'qish va ko'rish jarayonida duch keladigan so'zlarning ma'nosini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, bu model o'quvchilarning so'z boyligini aniqlash va uni rivojlantirishda ham ishlatiladi.

1-jadval

O'quvchilar bu metod orqali ham so'zlarning antonim hamda sinonimlarini aniqlashni va lug'atdan foydalanishni ham yanada mustahkamlashdi.

Sinonimlar va antonimlar bilan ishlash orqali o'quvchilar tilda bir xil tushunchani bildiruvchi, biroq turli xil ma'no tushirishi, emotsional-ekspressiv bo'yali va boshqa so'zlar bilan uyg'unligi bilan bir-biridan farq qiluvchi so'zlar ko'p ekanligini tushunib yetadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'quvchilarning so'z boyligi yoshiga, yashash muhitiga, bilimiga qarab turlicha bo'ladi. Bolaning lug'at boyligini aniqlash, so'z boyligining rivojlanishi, kengayishi va takomillashuvi ularning nutq

qobiliyatlarini rivojlantirish uchun asos hisoblanadi. Soʻz boyligi yetarli boʻlgan oʻquvchining fikrlash qobiliyati rivojlanadi, tanqidiy fikrlashga oʻrgatadi va dunyoqarashi kengayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI: (REFERENCES)

1. Елизарова Е.Р “Как оценить словарный запас современного школьника: содержание и технология констатирующего эксперимента”, Международный студенческий научный вестник. – 2015. – № 5 (часть 1) – С. 18-19
2. Львов М.Р. Методика развития речи младших школьников: пособие для учителя. – 1985. – 176 с.
3. Эльконин Д.Б. Психическое развитие в детском возрасте. 2010. 267 с.
4. D.Nunan “Language teaching methodology”, a textbook for teachers, 1991
5. N.Alavutdinova Ona tili darsliklarida ijodiy fikrlash koʻnikmasini shakllantirish metodikasi: P.f.n.diss-TDPU 2008.
6. Nishonova Z.T, N.G.Kamilova va boshqalar Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. –Toshkent:2018.
7. Текучев А.В. Методика русского языка в средней школе. – 3-е изд. – М.: Просвещение,1980.
8. П. И. Иванов Умумий психология. “Ўқитувчи”, Тошкент, 1967, 306 -bet.